

Orosz táj magyar ecsettel

„*Cadran solaire* Menysikov palotáján. / Hajó igyekszik, hullámot kavar. / Nincs e folyónál ismerősebb látvány: / A víz, a tornyok csillámai-val. / Sikátorok, mint rések, feketéllnek, / a sürgönydrótot verebek lepik. / Betéve tudott séták, párbeszéddek / sós íze számon... Ez is jólesik.” Ahmatova írta *Leningrád 1941 márciusában* című '41-es versében.

Ha magyarként Szentpéterváron/ Leningrádban a Menysikov-palota előtt állsz, nem juthat más eszedbe, csak Sz. Bíró Zoltán. Örülsz, ha melletted áll – ahogy mellettem Gombár Csaba és Szilágyi Ákos társaságában –, és magad elé képzeld, ha nem lehetsz vele. Mindent tud a Menysikov-palotáról, a *cadran solaire*-ről, a napóráról, a Néváról, a cári Szentpétervárról, a szovjet Leningrádról és a putyini városról, ahogy természetes magától értetődőséggel, mindent tud, amit tudni érdemes, Oroszországról. Ott ül mögöttünk a padon Anna Ahmatova, a sikátorból éppen felbukkan Raskolnyikov, köpenye alatt a baltával, mellettünk megy el a hetvenes évek Brezsnyev- és Kádár-korának egyetemista diákja, Sz. Bíró Zoltán az egyetemre, ahol még ma is a férfi-WC ablakából a büfére látni, és a putyini KGB-FSZB-drótokat most is verebek lepik. Gyanakszom, hogy Sz. Bíró Zoltán jobban ismeri az orosz férfiakat és nőket, mint azok önmagukat, talán csak Szilágyi Ákos képes ennél meglepőbbre, ahogy egyik percről a másikra összetéveszthetetlen és félelmetes orosz férfivá válik.

Az Sz. Bíró-jelenség lényege, hogy Magyarországon létezik valaki, akinek történeti tudása és politikai elemző képessége párosul kellő kulturális érzékenységgel, hogy az orosz civilizációt megfejtse. Tyutcev híres sora szerint „Oroszországot meg nem fejtheted...”, vagyis Oroszország olyan szfinx, olyan megismerhetetlen és érthetetlen kolosszus, amely nem enged magába betekintést. Sz. Bíró Zoltán merészen és helyesen szembeszegül ezzel a mítosszal: Oroszország igenis megismerhető és megérthető. Sőt, egyenesen kötelességünk megismerni és megérteni, mert Oroszország, az orosz civilizáció nélkül nem érthető a világ. Ehhez a megismeréshez előnyt jelent a kelet-közép-európai születés, sajátos vegyes, sokirányú kultúra: egyszerre ismerjük a nyugati, latin, felvilágosult, racionalista gondolkodásmódot és tudományosságot, értjük a keleti, bizánci felfogást és érzékenységet, miközben se igazán nyugatiak, se igazán keletiek nem vagyunk. Nem vagyunk túl messze, és többnyire nem vagyunk túl közel sem, hanem éppen kellő távolságra a megfigyeléshez. Kicsik vagyunk a nagy orosz civilizációhoz, sőt birodalomhoz és nagyhatalomhoz képest, de nem szükségképpen kisebbségi érzéssel.

Sz. Bíró Zoltán egy olyan Magyarországot fejez ki átfogó pillantásával, amelynek nincsenek előítéletei, nincsenek illúziói. Nem kommunistaként vagy antikommunistaként néz Moszkvára. A történelmi sérel-

meket és szenvedéseket helyén kezeli, csak személyes és nem közösségi nosztalgiái vannak. Együttérez az orosz néppel. Antropológusi és tolsztoji csodálattal figyeli Oroszország népeit, az üzbég pincérlányt Krasznoje Szelóban, a palacsinta-sütőt, a tádzsik munkásokat, akik karatajevi türelemmel állnak vagy üldögélnek a hivatal előtt. És könnyörtelenül leplezi le az orosz egyeduralom hatalomgépezeteit. Végtelen szeretettel és kíváncsisággal nézi és éli az orosz tájat, s mutatja meg benne mindazt is, amit a hatalmasok és a tudatlanságban, vadságban tartott nép tönkretettek. Elkötelezetten elfogulatlan. Ennél többet se Oroszország nem várhat egy magyar megfigyelőtől, se mi, akik olvassuk és hallgatjuk Oroszországról.

Oroszország Putyinjától Putyin Oroszorszáágig

Sz. Bíró Zoltán régen várt könyve most jelent meg *Putyin Oroszországa* címmel. Régen várt, hiszen Sz. Bíró Zoltán már számtalan cikkben és előadásban kalauzolta a magyar olvasót Putyin Oroszorszáágában, ideje volt egy könyvben átfogó és összefoglaló képet adnia. A könyv kiválóan megjeleníti, hogyan működött a gyakorlatias és pragmatikus, ideológia- és erőszakmentes első Putyin-korban Oroszország, majd hogyan született meg az önkényuralom, az ideológiára és erőszakra alapozott Putyin Oroszországa. Az első időszakban, vagyis a kétezres években, Vlagyimir Putyinnak sikerült a jecini intézményes politikai káoszt és gazdasági válságot először stabilizálnia, majd konszolidálnia. A stabilizáció eredetileg a Jelcintől örökölt kamarilla, a titkosszolgálá-

tok és a hatalmas oligarchák közötti megállapodásokon nyugodott, és Sz. Bíró Zoltán kiválóan ábrázolja, hogyan állította vissza Putyin az intézményekbe és a szabályokba vetett bizalmat, hogyan volt képes a mindennapi szolgáltatások, bérek és nyugdíjak szabályszerű fizetésével, az áruellátás normalizálásával békés fejlődést és a rendszer legitimitációját előidézni. Putyin ebben az időben hatékonyan használta fel az orosz liberális reformerek, Anatolij Csubajsz, Alekszej Kudrin, Herman Gref és mások tehetségét és tudását.

Oroszország Putyinja még egyáltalán nem egyeduralkodó, és hatalma a nagy csoportok általi elfogadottságból, a kölcsönös érdekekből fakad, nem valamiféle osztály- vagy nemzeti ideológiából, nem elnyomásból és erőszakból. Putyin és a vele együttműködő csapat ekkor nem konfliktust keres a társadalom különböző csoportjaival, hanem igyekszik megbékíteni őket, nem akar se forradalmat, se ellenforradalmat, se reformot, se ellenreformot, hanem békés evolúciót. Mindez egybeesik a társadalom többségének igényeivel. Egy szilárd, államközpontú és központosított rendszert hoz létre – vagy annak igénye szüli a szervező- és tárgyalóképes Putyint –, amelyben immár egységes a közigazgatási bürokrácia, és ahonnan fokról fokra kiszorítja az oligarchákat. A kétezres évek Oroszországa nem egy pártelvű vagy vezérelvű autokrácia, hanem egy államközpontú kormányzás.

Ennek az Oroszországnak egyszerre volt modernizációs, az európai felzárkózást kínáló és demokratikus esélye. Itt álljunk meg egy pillanatra. Sz. Bíró Zoltán világossá teszi előttünk, hogy a jecini Oroszország

nem volt demokrácia, és a reformereknek nem sok esélyük volt a jeleni rendszerben a modernizálásra. A putyini stabilizált és konszolidált Oroszország se volt demokrácia, és nem hajtott végre modernizációs reformokat, viszont létrehozott egy olyan szervezett államot, amely képes lett volna önmaga, a társadalom és a gazdaság reformok általi modernizálására, sőt demokratizálására. Ugyanakkor az orosz állam súrlódásos és bizalomhiányos, de szoros kapcsolatokat tartott fenn mind az Európai Unióval, és azon belül is Németországgal, mind pedig az Egyesült Államokkal. Bejutott a nyugati világrendszer intézményeibe – WTO, OECD, G8, Európa Tanács, NATO-együttműködő –, nem voltak ellene szankciók. A 2008-as Nagy Receszzió előtt már voltak jelei annak, hogy Európa és Amerika kételkedve tekint az önbizalmában megerősödő, agresszív jelzéseket küldő Oroszországra, de még nem volt végleges az ítélet, hogy Oroszország nem modernizálható és demokratizálható.

Sz. Bíró Zoltán nagyon fontos történelemelméleti előfeltételezése, sokakkal ellentétben, hogy Oroszország igenis demokratizálható és modernizálható. Nem igaz, hogy az orosz nép, hagyományai, karaktere miatt, csak a bojár-, az oligarcha-uralom káosza, illetve a felvilágosult vagy barbár központosító önkényuralom rendje között választhat.

Nincs eleve elrendelve, hogy Putyinnak és vele egy orosz elitnek az autokrácia felé kell fordulnia, illetve az orosz társadalom szükségképpen az autokrata Putyint választja.

A 2008 utáni Medvegyev-intermezzo hatására mind az orosz, mind a nyugati liberálisokban az a hit harapózott el, hogy a Putyin államelnöki helyére került Dmitrij Medvegyev képes lesz Oroszországot reformok révén a nyugati típusú piacgazdaság és demokrácia útjára vezetni. Sz. Bíró Zoltán meggyőzően bizonyítja, hogy erre csak akkor kerülhetett volna sor, ha Putyin miniszterelnökként lemond a titkosszolgálatok, a hadsereg és a közigazgatás feletti ellenőrzésről, ha átadja a stratégiai döntések fölötti jogokat. De Medvegyev el-

nökként nem dönthetett érdemben se a grúziai háborúban, se az energetikai szektorban. „Nehéz egyértelmű választ adni arra a kérdésre, miért nem kapott Medvegyev még egy ciklus erejéig lehetőséget tervei megvalósítására, mint ahogy arra is nehéz egyértelmű választ adni, hogy ez mikor dőlt el. Valószínűnek tűnik, hogy kezdettől fogva ez volt a terv. A medvegyevi közjáték csak arra kellett, hogy áthidalható legyen az alkotmánynak az a kitétele, amely két egymást követő ciklusra korlátozza az elnöki funkció betöltését. Mindazonáltal az a lehetőség sem zárható ki, hogy Putyin valóban készült a hatalomból való távozás-

Sz. Bíró Zoltán: Putyin Oroszországa. Noran Libro, 2019. 174 oldal, 3230 forint.

ra. Ám vagy azért, mert Medvegyev nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, vagy mert az Észak-Afrikán és a Közel-Keleten végigsöprő »arab tavasz« következményei tűntek fenyegetőnek, úgy döntött, visszaveszi a főhatalmat.” E gondolatmenet egyértelművé teszi, hogy Sz. Bíró Zoltán számára, helyesen, a történelem nyitott végű. Igen, lehetséges, hogy Putyin eleve a visszatérésben és hatalma meghosszabbításában gondolkodott, de az is elképzelhető, hogy visszavonult volna, ha másként alakulnak a körülmények. Nem volt kizárva egy Medvegyev–Obama-szövetség a „reset”, az „újraindítás” politikája és egy nyugati típusú modernizálás reményében, ha Putyin és táborá nem rémül meg az „arab tavasztól”. Oroszország végül Putyin markába került, amihez Putyinnak az ideológiai és erőszakos egyeduralmat kellett felhasználnia.

Az egyeduralkodó és országa

2011 elején még egy stabil és konszolidált rendszer működött Oroszországban. A közelgő dumaválasztásra az elemzők mégis a hatalompárt gyengüléséről adtak számot. Felmeríthetővé vált, hogy a putyini béke és biztonság korában felnőtt nagyvárosi, mindenekelőtt moszkvai és szentpétervári középosztály elvesztette a hitét a rendszerben. Az evolúciós rendszer föléltte a tartalmait. Az elágazásnál az egyik út a modernizáció európai-amerikai útja, a másik egy keleti, orosz külön út – dönteni kellett. Putyin és a körülötte lévők, akik az orosz állam korlátlan szuverenitásában és az energetikai szektor birtoklásában voltak érdekeltek, úgy látták, hogy a nyugati típusú, a nagyvárosi középosztályra

támaszkodó modernizáció felborítaná a konszolidált rendszert, és veszélyeztetné a hatalmukat. Putyin ettől kezdve nélkülözhetetlennek és leválthatatlannak vélte magát, és a rendszert személyes akaratára szerint kezdte működtetni. Valószínűleg 2011–12 társadalmi válságában alakult át a korábbi konszolidált, intézmények vezérelte, pragmatikus rendszer vezérelvű, ideológia- és akaratvezérelt rendszerré.

A múltat, az orosz külön utat és a változatlanságot képviselő Putyin újabb színre lépése, és az újat, a nyugati utat, a változást jelképező Medvegyev erőtlenségét az bizonyította a városi középosztálynak, hogy elvették a jövőjét. Putyin nem akarta elfogadni, hogy ennek a dinamikus középosztálynak már nem a rend és a konszolidáció állama, hanem az utakat, egészségügyet, oktatást, digitalizációt, környezetvédelmet szolgáltató, tisztakezű állam és versenyképes gazdaság kell. A középosztály felfogta, hogy Putyinnal bezorul egy zárt, energetikai monokultúrás, kleptokrata államba, amelyben nincs lehetőség a békés parlamenti váltógazdaság kialakítására.

A könyv részletesen leírja, hogyan csalja el Putyin egymás után a választásokat, hogyan lesz a rendszer egyre inkább erőszakossá és elnyomóvá. A csalásra és hazugságra következik a társadalmi tiltakozás, a tiltakozásra a represszió. Oroszország ismét valamiféle mintává válik. Vlagyimir Putyin bemutatja a világnak hogyan állítsunk elő személyes önkényuralmat. A török Erdoğan és a magyar Orbán, az egyiptomi Sissi és a macedón Gruevszki valamilyen nyien tanulnak Putyintól, hogyan hajtsunk végre ideológiai fordula-

tokat, hogyan elegyítsük az erőszakos és a gazdasági kompenzációs eszközöket, hogyan teremtünk folyamatos szükségállapotot, és végül hogyan kezeljük nemzetközi kapcsolatainkat fenyegetésekkel és alkudozásokkal.

Ha szélesebb értelemben szemléljük az orosz folyamatokat, akkor feltételezhetjük, hogy a Nagy Péter óta dúló sajátos „polgárháborúban”, amely az Európa felé tartó, egyetemest kereső, modernizáló oldal és az Európától, a világtól elforduló, orosz külön utas oldal között folyik, Putyin átment és átvitte Oroszországot az utóbbi oldalra. Nem képességei, hanem társadalmi korlátai teszik, hogy Putyinnak hiányzik a víziója az európai Oroszországról, hogy vajon miféle szerepet tölthetne be a Szovjetunió utáni Oroszország Európában és a világban. Ahogy Nagy-Britannia társadalma és politikai elitje nem talált ellenszert a posztimperialis traumájára, Putyin Oroszországa sem. Ahogy a De Gaulle utáni Franciaország és az adenaueri Németország az európai közösségben találták fel birodalmi veszteségeik ellenszerét, ahogy Teng Kínája a modernizációban és az ezeréves Kína helyreállításában, Putyin a nacionalista agresszivitással teremt újabb birodalmi illúziókat.

A 19. században a lengyelkérdés volt az orosz hatalom és társadalom legkényesebb kérdése. Mit mondasz a lengyelekre, hogyan gondolkodsz a lengyel függetlenségről, elismered-e a lengyelek jogait, ez volt az orosz demokrácia vagy autokrácia választóvonalá. A 21. században az ukránkérdés az orosz hatalom és nemzet széles választóvonalá. A gyűlölet és szeretet, a se együtt, se kü-

lön valóperes kapcsolata, a hatalmas brutális férfi és a sikoltozó nő sérelmekkel és sebekkel terhes együtt-, majd különélése nemcsak a Krímről és Kelet-Ukrajnáról szól. A putyini Oroszország el se tudja képzelni, hogy Ukrajna ne önként akarna függetlenedni tőle, hogy ne a nyugati csábító állna minden dacos válási akarat mögött; a putyini Oroszország attól is tart, hogy netán sikerül Ukrajna nyugati modernizációs útja, s ezzel példát ad az orosz világnak. Minden sikeres lépés Ukrajna békés demokratizálása, korrupciótól való megtisztítása, európai közeledése irányába a Putyin-modellt kérdőjelezi meg. Ha Kijevben lehetséges a békés és család nélküli parlamentáris és elnöki váltógazdaság kialakítása, ha Ukrajna gazdaságilag stabilizálni tudja magát, akkor nem igazolható a moszkvai önkényuralom. A „színes forradalmak” óta Putyin rémálma: előbb Kijev, aztán Moszkva. A forradalmi tömeg Kijev utcáin megidézi Moszkva és Szentpétervár forradalmi tömegeit. Putyinnak ezért hadiállapotban és bizonytalanságban kell tartania Ukrajnát, el kell riasztania a Nyugatot Kijevtől.

A jól berendezkedett, valamennyi intézmény felett ellenőrzést tartó személyes egyeduralomnak, Sz. Bíró Zoltán észszerű és elfogulatlan véleménye szerint, még van egy politikai ciklusa. Putyinnak nincs se a rendszeren belül, se azon kívül alternatívája. De ennek a stabilitásnak kétségtelen alapja az orosz közeposztályosodás, polgárosodás aránytalansága. Hiába szeretné a Moszkva és Szentpétervár polgárosodására alapozó kiszolgáltatott és megosztott politikai ellenzék sarkaiból kifordítani a rendszert, ha a hatalmas vi-

dék még mindig a putyini autokrácia támogatója. A gyenge és versenyképtelen gazdaság, a hosszabb távú kilátástalanság, a rendszernek a vesztesekre építése és főként a putyini rendszer előregedése, mind-mind Putyin ellen szólnak, de Putyin stratégiai előnyei és kétségtelen „nagy játékos” tudása lehetetlenné teszik az alternatíva képződését. Ugyanakkor a rendszer korrekciója azért se mehet végbe, mert a korrekciós lépések megrendítenék a rendszert. Jól tudjuk a szovjet történelemből, hogy a korrigálhatatlan és alternatíva nélküli előregedett rendszer, csak a pangás rendszere lehet.

Keresztapa és keresztfia

Nézzék meg jól őket, amikor egymás mellett állnak! A fölényes és az alázas, az utasító és az utasított, a hatalmas és az alantas, a patrónus és a kliens viszonya: Vlagyimir Putyin és Orbán Viktor. Putyin világosan érzékelteti, hogy a város valamenyinyi utcája, az utolsó sikátorig az övé, ahol Orbán Viktornak adott egy teret és néhány utcát, hogy embereivel terítsen és áruljon. Nem rossz tér, nem rossz utcák, de csak egy tér és néhány utca. Játszótér. Húséget fogadott. Ha megszólítom, szólhat. Ha kezét nyújtok, megfoghatja. Ha parancsot adok, teljesíthet. Ha teljesít, van. Ha nem teljesít, nincs. Fél tőlem? Féljen, van rá oka.

Nincs Oroszország–Magyarország-, nincs orosz–magyar viszony. Csak súlyosan egyenlőtlen és kizárólagos Putyin–Orbán-viszony létezik. Nem államviszony, hanem magánviszony, amely tulajdonokon, titkosszolgálati tudásokon, személyes vezérlésen alapszik. Ez nem a Sztálin–Rákosi-kapcsolat, amely min-

den ízében át volt itatva intézményi kapcsolatokkal a pártok, az államok, a titkosszolgálatok, a hadseregek között. És persze élet és halál kapcsolata volt. Ez nem a Hruscsov–Kádár-, Brezsnyev–Kádár-, Andropov–Kádár-, Csernyenko–Kádár- vagy Gorbacsov–Kádár-viszony, amely ugyancsak széles intézményes hálón nyugodott, és fokozatosan Kádár autonómiája és egyenrangúsága felé fejlődött. A Putyin–Orbán-kapcsolat keresztapa és a számtalan keresztfiú közül az egyikkel való viszony, amely a Putyin Oroszországának tett szívességektől az orbáni személyes számláig, kompromatokig terjed. Soha nem voltak és soha nem lesznek egy szinten. A felek egymás közt nem oroszul és nem magyarul, hanem *putyinul* beszélnek, a keresztapa nyers, lényegre törő, uralkodást kifejező, köpködve odavetett nyelvén. Ez a kívülállók számára érthetetlen és kiszámíthatatlan. Rövid és egyre rövidebb póráz. Nincs köze Magyarország és a magyarok, csak Orbán érdekeihez. De ne feledjük, hogy hasonló volt a putyini viszony a Majdan forradalma előtti ukrán, arany-WC-jű keresztfiúval is, akinek később orosz földre kellett menekülnie! És előbb vagy utóbb a keresztapák világának is vége.

Aki Sz. Bíró Zoltán könyvét elolvassa, az nemcsak Putyin orosz világát, hanem Orbán magyar egyeduralmát is jobban érti. Egyszerre tudományos és erkölcsi a szerző figyelemztetése: nemcsak megismerni és érteni kötelességünk e világokat, hanem megváltoztatni is.

Ahmatova írta *Rekviemjének* Epilógusában: „Burukkol a börtön galambja messze, / s hajók szállnak a Néván, ködbe veszve.”